

УДК 94: 327.8

Встринський І.М.
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
відділу глобальних і цивілізаційних процесів
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕЛЯЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗІ СТРАТЕГІЄЮ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН

На відміну від класичного бачення геополітики, як мистецтва боротьби за контроль над простором і домінування в рамках певного регіону та у глобальному масштабі, сучасна геополітична стратегія насамперед є результатом аналізу: 1) актуального геополітичного становища держави, його переваг та недоліків; 2) актуальних та потенційних геополітичних викликів і загроз як всередині держави, так і зовнішніх; 3) геополітичного потенціалу держави. Враховуючи нестабільний характер політичної та соціально-економічної системи транзитивних країн, неокласичний підхід до побудови геополітичної стратегії несе загрозу, як міжнародній безпеці в цілому, так і національній безпеці країни, що її реалізує. Натомість сучасна геополітична стратегія може і повинна бути основою для формування стратегії національного розвитку.

Ключові слова: *геополітична стратегія, міжнародна безпека, гібридна війна, транзитивні країни.*

В отличие от классического взгляда на геополитику, как искусство борьбы за контроль над пространством и доминирование в рамках определенного региона, а также в глобальном масштабе, современная геополитическая стратегия является в первую очередь результатом анализа: 1) актуального геополитического положения государства, его преимуществ и недостатков; 2) актуальных и потенциальных геополитических вызовов и угроз как внешних, так и внутренних; 3) геополитического потенциала государства. Учитывая нестабильный характер политической и социально-экономической системы транзитивных стран, неоклассический подход к формированию геополитической стратегии угрожает как международной безопасности в целом, так и национальной безопасности страны, которая ее реализует. Напротив, современная геополитическая стратегия может и должна быть основой для формирования стратегии национального развития.

Ключевые слова: *геополитическая стратегия, международная безопасность, гибридная война, транзитивные страны.*

In contrast to the classical view of geopolitics as the art of the struggle for control over space and dominance both within a particular region and on a global scale, modern geopolitical strategy is first of all the result of the analysis of: 1) the current geopolitical position of the state, its advantages and disadvantages; 2) actual and possible geopolitical challenges and threats - external and internal; 3) geopolitical potential of the state. Taking into consideration the unstable nature of the political and socio-economic system of transition countries the neoclassical approach to the formation of a geopolitical strategy threatens both the international security and the national security of the country which it implements. On the contrary modern geopolitical strategy can and should be the basis for the formation of the national development strategy.

Keywords: *geopolitical strategy, international security, hybrid war, transition countries.*

В умовах зростаючої нестабільності сучасної міжнародної системи, нових викликів та загроз для національної і міжнародної безпеки особливого значення набуває стратегічне планування. Надзвичайно актуальним це є передусім для транзитивних країн, чії економічні та соціально-політичні системи проходять складний етап трансформації. Оскільки транзитивний чи перехідний характер національної економіки зумовлює вразливість держави до будь-яких потрясінь, як внутрішніх, так і зовнішніх, лише побудова ефективної стратегії національного розвитку може підвищити стійкість її соціально-політичної системи. Разом з тим, зважаючи на посилення конфронтаційних тенденцій у

сучасній світовій політиці, зокрема через появу нових геополітичних викликів для міжнародної безпеки, будь-яка держава повинна враховувати дані чинники під час стратегічного планування. Однак формування ефективної геополітичної стратегії вимагає насамперед адекватного визначення стратегічних цілей та орієнтирів, що відповідають вимогам сучасності, оскільки класичне сприйняття геополітики є несумісним з реаліями глобалізованого світу. Для транзитивних країн побудова геополітичної стратегії є необхідною умовою для забезпечення національної безпеки й сталого розвитку, проте хибні імперативи, засновані на класичних поняттях «сфер впливу», «балансу сил» та опорою на «жорстку силу» навпаки можуть призвести до вкрай негативних наслідків.

Метою статті є аналіз основних принципів побудови сучасної геополітичної стратегії, а також специфіка її співвідношення зі стратегією національного розвитку для транзитивних країн.

Сучасні геополітичні розробки нерозривно пов'язані з так званою «класичною геополітикою» Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена та інших батьків-засновників цього типу політичної уяви, оскільки саме вона виступає концептуальним фундаментом для переважної більшості подальших досліджень. Згадані автори започаткували низку новаторських підходів в галузі політичних та соціальних наук, сукупність яких пізніше стали розглядати в рамках одного наукового напрямку – геополітики. Звертаючись до головних мотивів класичних концепцій геополітики, її можна охарактеризувати як синтетичне вчення про шляхи та засоби набуття військово-стратегічного контролю над певною територією. Поява класичної геополітики стала результатом синтетичного підходу до традиційних наукових напрямів, їй передувало прагнення батьків-засновників узагальнити та поєднати різні підходи до вивчення держави й суспільства з метою визначення та систематизації закономірностей їх функціонування.

На сьогоднішній день геополітику можна розглядати принаймні з трьох позицій: ідеологічної (медійної), наукової і воєнно-стратегічної. Використання терміну геополітика в ідеологічних цілях справа не нова, а бурхливий розвиток

інформаційних технологій та настання «цифрової ери» лише посилили цю тенденцію. Розмаїття визначень та підходів до тлумачення геополітики робить її дуже зручним інструментом для маніпуляцій громадською думкою, адже практично все, що стосується міжнародно-політичної сфери, можна одягнути в геополітичні шати і висвітлити під вигідним кутом. Як наслідок «геополітична риторика» стала звичним елементом телевізійних шоу чи радіопередач, одночасно відповідна тематика набирає популярності серед публіцистів. В рамках наукового виміру геополітика посіла поважне й цілком законне місце в системі політичних наук. Щоправда в цьому контексті згаданий предметний плюралізм грає негативну роль, оскільки не сприяє методологічній спорідненості наукових пошуків і дещо «розпорошує» зусилля дослідників. Утім, як ми вже зазначали, унікальність геополітичного підходу полягає в його синтетичній та узагальнюючій природі, що зумовлює велику науково-практичну цінність результатів відповідних досліджень. У військово-стратегічному сенсі ми можемо говорити насамперед про прикладну геополітику чи геостратегію, тобто конкретні дії держави щодо досягнення відповідних цілей, а також про застосування геополітичних досліджень на рівні військово-стратегічного планування. Сутність великої чи вищої стратегії полягає в координації і спрямуванні всіх ресурсів держави чи групи держав на досягнення політичної цілі війни. На відміну від військової стратегії, що опікується питаннями, які пов'язані з війною, велика стратегія займається і питаннями війни, і питаннями подальшого миру [1]. Саме геополітичні інтереси і орієнтири, що викладені у відповідних наукових розробках, покликані виступити базисом під час визначення політичних цілей держави і формування її великої стратегії.

Застосування геополітики у військово-стратегічній сфері із самого початку було головним сенсом її появи й подальшого розвитку. Це зумовило надзвичайну «практичність» підходу батьків-засновників до побудови своїх теорій. Під час планування оборони чи нападу особливості географічного ландшафту грають чи не вирішальну роль, оскільки вони можуть бути як нездоланною перепоною для ворога у першому випадку, так і забезпечувати

оптимальний плацдарм у другому. Тому детальний аналіз особливостей природного рельєфу з урахуванням економічних, військових, демографічних, транспортних та інших мобілізаційних можливостей держави стає основою синтетичного підходу, притаманного геополітичним теоріям. Яскравими прикладами є роботи А. Мехена і Х. Маккіндера, в яких поєднано елементи історії, географії і військової стратегії. Останній, зокрема, зазначав, що «справжній баланс політичної могутності в кожний конкретний момент часу безумовно є, з одного боку, результатом географічних, а також економічних і стратегічних умов, а з другого – відносної чисельності, мужності, оснащення і організації конкуруючих народів. Якщо точно підрахувати все це, ми зможемо з'ясувати різницю, не вдаючись до зброї» [2].

Епоха появи та розвитку класичних теорій та концепцій геополітики припадає на кінець 19 – початок 20 століть і збігається з так званою «добою імперіалізму» – часом, коли великі імперські колоніальні держави боролися між собою за право володіння й контролю над тими чи тими територіями та зовнішніми ринками. Можна сказати, що певні доктринально-теоретичні аспекти імперіалізму як специфічного загальнополітичного середовища, оформлюються у відносно автономну концепцію, що отримує назву геополітика. Головним об'єктом у даному контексті виступає земля, території, які можна захопити та/чи використовувати у власних економічних, соціальних, військово-стратегічних чи будь-яких інших цілях. Класична геополітична стратегія формувалася відповідно до логіки імперіалізму і спрямована на досягнення військово-стратегічного домінування в регіоні та/або світі.

Прискорення процесу глобалізації після Другої світової війни, що отримав новий імпульс із розпадом біполярної системи та завершенням холодної війни, істотно вплинуло на природу та принципи функціонування й розвитку системи міжнародних відносин. Бурхливий розвиток транснаціональних корпорацій, транспорту, інформаційно-комунікаційних засобів, міжнародних фінансових інструментів, перетворює світ на щільну мережу взаємозалежних діячів. Підходи до побудови відносин між державами змінюють свою природу, тож

інструментарій класичної геополітики стає неадекватним об'єктивним умовам і законам сучасної світової системи. Так, Е. Кочетов вказує на небезпеку надмірного захоплення геополітикою у світі, який зазнає глобальних зрушень. «Засліплення геополітикою», вважає вчений, є новим видом загроз і викликів світовій спільноті, адже її адепти відстоюють пріоритет суто силових, ідеологічних способів мислення та вирішення міжнародних справ і проблем людства загалом та ігнорують економічну складову розвитку. «Ми засліплені геополітикою – на карті немає економічних кордонів, а тому ми їх не бачимо і не розуміємо, що національні утворення, вже давно розірвані економічною інтернаціоналізацією та господарською транснаціоналізацією, стали ланками окремих безперервно працюючих глобальних відтворювальних інтернаціоналізованих циклів (ядер)» [3]. Тоді, як світ запрацював у геоекономічній системі координат, геополітика продовжує наполягати на грандіозних ідеологічних та інших міфологемах, культивувати прагнення влади на великих просторах, перетворюючи останні на однорідні «світові поля». Новітня ж геоекономічна картина світу потребує не площинної, геополітичної панорами, а об'ємного геоекономічного атласу, де погляд на політику держав як таку, що наперед визначена географічними чинниками (геополітичний горизонт), має поступитися ідеї глобального підприємництва (геоекономічний горизонт), за якої стратегічною метою для кожної держави є участь у формуванні та перерозподілі світового прибутку. Геополітика, якщо цей термін зберігається, покликана «виправдовувати» цю мету і як така має бути переведена на рейки обґрунтування геоекономічних інтересів. «Не усвідомивши цього, ми ще довго будемо вправлятися в міфотворчості, малюючи на політичній карті світу різні цивілізаційні комбінації, конфігурації, полярності та центри сили і осі (лякаючи цим себе й інших) тощо» [3], наближаючи тим самим світ до небезпечного роздоріжжя. А. Кортунув наголошує, що «геополітика виступила чинником, що спонукав до розвитку суспільних наук, як одна з перших спроб міждисциплінарного синтезу (географії, історії, економіки і теорії міжнародних відносин)» [4]. Ми погоджуємось з автором – згаданий синтетичний

міждисциплінарний підхід, що полягає у визначенні і врахуванні багатьох факторів, став унікальним методом аналізу та визначення міжнародно-політичного становища держави, його об'єктивних переваг та недоліків, а також існуючих загроз національній безпеці.

Як зауважує В. Дергачев «на відміну від політичної географії, геополітика вимагає знань на стику географії, історії, економіки, етнології та інших наук, що необхідні професіональному аналітику не лише для кваліфікованого аналізу просторових явищ, але й для розробки прогнозів, сценаріїв і тенденцій розвитку подій і можливих стратегій. При цьому дослідник має володіти, як свідчать класики геополітики, високою загальноосвітньою культурою, а головне бути генератором нових ідей» [5].

Усе вищесказане не означає, що з геополітикою необхідно розпрощатися і назавжди відмовитись від її інструментарію та понятійного апарату. Оскільки далеко не всі держави прагнуть відмовитись від класичних уявлень про сфери впливу та права сили у міжнародних відносинах, схоже, що дослідження геополітичної проблематики ще довго залишатиметься на центральних позиціях порядку денного. Теоретична чи формальна геополітика є дуже доцільним інструментом аналізу актуальних міжнародно-політичних процесів, особливо враховуючи тенденції відродження й збереження цілей і засобів практичної геополітики в стратегіях певних держав.

Таким чином, під геополітичною стратегією ми розуміємо сукупність пріоритетів, цілей та завдань у контексті розвитку держави, що розроблені на основі аналізу геополітичного становища держави, її місця й ролі в контексті актуальної геополітичної ситуації в регіоні й світі. Своєю чергою, головним стратегічним імперативом побудови геополітичної стратегії є створення необхідних умов для забезпечення національних інтересів держави на регіональному та глобальному рівнях.

Поняття «транзитивні країни», хоча й відноситься насамперед до специфіки економічної моделі низки держав, тісно пов'язане з природою усієї соціально-політичної системи держави в цілому. Термін «перехідна» чи «транзитивна»

економіка з'явився у науковому вжитку після колапсу СРСР та розпаду системи «соціалістичної співдружності». Незважаючи на те, що проблеми трансформації суспільства та економіки постсоціалістичних країн розглядалися багатьма українськими та зарубіжними науковцями, досі ще не сформульовано достатньо чіткого, однозначного і несуперечливого тлумачення категорій «перехідна» економіка, «транзитивна» економіка, «трансформація» економіки. Зокрема, це є наслідком об'єктивної незавершеності теорії перехідної економіки, яка за твердженням В. Гейця, «може перебувати лише у плинному, перехідному стані, як і її об'єкт» [6, с. 24]. Власне сутністю зазначеного перехідного процесу є перехід від підсистеми, «сформованої для обслуговування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, який функціонував на директивно-плановій основі, до цілісної економічної системи, що функціонує на ринковій основі». Процес називається «трансформаційним», тому що «йдеться не про знищення однієї системи і побудову зовсім іншої, а про зміну основи, переструктурування і створення нових форм розвитку» [6, с. 25]. Своєю чергою І. Бураковський, скажімо, акцентує увагу на двовимірному характері перехідної економіки, яку він розглядає «... як процес переходу від адміністративно-командної (точніше – «директивно-планованої») до ринкової системи господарства та як економічну систему з відносно сталими структурними характеристиками господарства та відмінностями в плані режиму виробничо-комерційної діяльності порівняно з ринковою та адміністративно-командною економікою» [7, с. 35]. Головною рисою перехідної економіки визначається «...процес радикальної реструктуризації ... як реакція економіки на запровадження нових принципів господарської діяльності та як головна проблема, вирішення якої визначає довготермінові перспективи економічного розвитку країн з перехідною економікою» [7, с. 42].

У сучасному світі ми можемо спостерігати кризу системи міжнародної безпеки: «класичні запобіжники» у вигляді міжнародного права та глобальних наддержавних інституцій безсилі перед новими викликами на кшталт «гібридної війни», що поєднує традиційні агресивні й загарбницькі цілі й засоби з

модерновим інструментарієм цифрової епохи, або міжнародного тероризму, який також завдяки успішному використанню сучасних технологій стає, на жаль, дедалі масштабнішим та небезпечнішим. За цих умов жодна з держав не може почуватися у безпеці, адже за відсутності чіткого розуміння й глобальної методичної роботи щодо вирішення даної проблеми загрози для всіх країн посилюються. Закономірно, що розвинені країни з ефективною системою державного управління й потужною економікою, яка у тому числі дозволяє утримувати різні спеціальні служби і боєздатні збройні сили, мають більш надійний фундамент для протидії зовнішнім та внутрішнім викликам. Своєю чергою, країни з транзитивною – тобто нестабільною – економікою є набагато вразливішими до негативних зовнішніх впливів, особливо зважаючи на їхню складну природу.

Головною особливістю формування стратегії національного розвитку транзитивних країн є надскладні умови, за яких зовнішні загрози поєднуються з внутрішньою нестабільністю та численними соціально-економічними викликами. Сукупність згаданих чинників істотно ускладнює процес розробки та здійснення будь-яких конструктивних реформ у державі, що гальмує її розвиток. Стратегія національного розвитку покликана вказати основний напрям та окреслити головні цілі майбутніх трансформацій у різних сферах життя держави. Зазвичай розробка стратегій, визначення головної мети і підпорядкованих цілей здійснюється у декілька етапів: 1) обґрунтовується необхідність зміни пріоритетів розвитку; визначається напрям стратегічних змін; 2) формується основна мета, якої необхідно досягти у процесі трансформаційних змін; визначаються цільові орієнтири, принципи та завдання розвитку; 3) визначається послідовність дій намічених планів розвитку. Після визначення головної мети наступним етапом розроблення стратегії є визначення методів її досягнення. Сукупність заходів, що застосовує уряд для досягнення стратегічної мети, є стратегічною політикою [8, с. 453].

В умовах зростання геополітичних амбіцій з боку великих та потужних у військовому сенсі держав, а також зважаючи на фактичну відсутність дієвих

механізмів підтримки міжнародної безпеки, транзитивні країни ризикують опинитися у ролі «заручників» чужих геополітичних стратегій або навіть стати об'єктами збройної агресії. Саме тому розроблення та реалізація ефективної стратегії національного розвитку, яка б ґрунтувалася на аналізі геополітичної ситуації в регіоні та світі, є необхідною умовою забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності транзитивних країн у сучасних умовах геополітичної нестабільності. Сучасна геополітична стратегія насамперед є результатом аналізу: по-перше, актуального геополітичного становища держави, його переваг та недоліків; по-друге, актуальних та потенційних геополітичних викликів і загроз як всередині держави, так і зовнішніх; по-третє, геополітичного потенціалу держави та пропозиції щодо заходів, які необхідні для покращення наявного геополітичного становища відповідно до існуючих викликів або перспективних напрямів розвитку. Вона має стати основою для створення стратегії національного розвитку, забезпечити широкий, регіональний та глобальний, безпековий контекст для її формування.

Водночас хибне для сучасного етапу розвитку міжнародних відносин «неокласичне» трактування сутності геополітичної стратегії є не меншою загрозою національній безпеці та сталому розвитку транзитивних країн. Брак розуміння та адекватного сприйняття природи й змісту глобальних трансформацій світової системи в умовах глобалізації зумовлює згадуване раніше «засліплення» класичною геополітикою, що своєю чергою формує помилкове уявлення про пріоритети та стратегічні імперативи розвитку держави. Логіка глобалізації суперечить архаїчному територіальному детермінізму, що був характерним для доби імперіалізму. Опора на військовий потенціал з метою досягнення політичних цілей або при вирішенні економічних завдань стрімко втрачає ефективність, оскільки витрати на сучасну війну набагато більші за можливі вигоди від її результатів. Агресивні «неокласичні» геополітичні стратегії, що підпорядковані насамперед військово-стратегічній доцільності, є одночасно загрозою для міжнародної безпеки, а також для національної безпеки держави, що її реалізує. Для транзитивних країн зі слабкою та нестабільною

соціально-економічною системою це особливо небезпечно. Великі й потужні у військовому сенсі транзитивні країни на кшталт РФ чи КНР, що проводять агресивну зовнішню політику, одночасно є надзвичайно залежними від внутрішніх викликів та загроз. Економічні втрати від агресивної зовнішньої політики підсилюють негативні процеси всередині держави, тож ці держави ризикують стати заручниками власних внутрішніх проблем і викликів, що «підривають» державу зсередини. Враховуючи, що стратегія національного розвитку транзитивних країн має бути спрямована насамперед на мінімізацію внутрішніх та зовнішніх деструктивних впливів, що робить країну вразливою до зовнішніх загроз та внутрішніх викликів, сучасна геополітична стратегія для транзитивних країн має будуватися з урахуванням актуальних умов розвитку міжнародної системи та повинна насамперед дбати про інтереси соціально-економічного розвитку держави. Відповідно геополітичні амбіції мають поступитися місцем геополітичному аналізу, а замість боротьби за «сфери впливу» чи «зони стратегічних інтересів» набагато ефективнішим буде здійснення чи завершення необхідних трансформацій в економіці, мінімізація внутрішніх соціально-політичних викликів, розбудова сучасної ефективної моделі державного управління та інші кроки, спрямовані на забезпечення сталого розвитку країни.

На відміну від минулих часів, коли зіткнення інтересів неодмінно мало військовий характер, у сучасному світі суперництво між державами відбувається у найрізноманітніших сферах – економічній, дипломатичній, технологічній, військовій, інформаційній тощо. Тож перевага в одній з них жодним чином не гарантує країні здобуття лідерської позиції на світовій арені, а її утримання в майбутньому і поготів. Особливо це актуально для режимів, які воліють спиратися у своїй політиці на військовий потенціал, що є стовідсотковим анахронізмом. Якщо в минулому завоювання та подальша експлуатація територій здебільшого дозволяли компенсувати витрати на військову кампанію, то в умовах глобальної світової системи сьогодення будь-яке застосування військової сили чи навіть погрози нею неодмінно призводять до негативних

економічних наслідків. Транзитивні країни, як правило, є аутсайдерами у цій глобальній боротьбі за лідерство, оскільки їхня економіка є неефективною, а соціально-політична система нестабільною. Створення ефективної стратегії національного розвитку, що має будуватися з урахуванням геополітичних умов та чинників, є важливим кроком для забезпечення сталого розвитку держави. Сучасна геополітична стратегія, яка насамперед є результатом комплексного аналізу особливостей геополітичного становища держави, її геополітичних переваг та загроз, має стати своєрідним фундаментом стратегії національного розвитку та покликана забезпечити найбільш широкий та загальний міжнародно-політичний і безпековий її контекст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий [Електроний ресурс] / Б. Х. Лиддел Гарт // Военная мысль – Режим доступу: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html
2. Маккиндер Х. Географическая ось истории [Електроний ресурс] / Х.Дж. Маккиндер //Сетевой портал журнала «Полис». – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/M/1995-4-Makkinder-Geografi4eskaja_os_istorii.pdf
3. Шульга М. Геополітика – геоекономіка – хронополітика (Російський погляд на проблему) [Електроний ресурс] / М. Шульга // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 148-156.-Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9617/13-Shulga.pdf?sequence=1>
4. Кортунов А. Блеск и нищета геополитики [Електроний ресурс] / А. Кортунов// Российский совет по международным делам – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=5057#top-content
5. Дергачев В. Геополитика. Учебник для вузов [Електроний ресурс] / В.А. Дергачев // Институт геополитики профессора Дергачева. – Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-geop-2004>
6. Трансформація моделі економіки України: (ідеологія, протиріччя, перспективи) [Текст] / Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування; ред.: В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
7. Бураковський І. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою /І.В. Бураковський. – К.: НАУКМА, 1998. – 204 с.
8. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: [монографія] / О.Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.